

ИНТЕГРИСАНЕ АКАДЕМСКЕ СТУДИЈЕ ФАРМАЦИЈЕ

Б13 - Медицинска хемија 1

Степен јонизације молекула лекова

Трећа недеља наставе

Степен јонизације молекула лекова

- Степен јонизације молекула лека (α) је значајна детерминанта која указује на способност лека да продире кроз биомембране и на основу које се одређује количина нејонизованог облика и ратворљивост у липидима (липосолубилност).
- pH биокружења директно утиче на степен дифундовања лека у и кроз липидне мембране.
- На степен јонизације највише утичу:
  - pH вредност средине у којој се лек налази
  - pKa вредност молекула лека
- Способност лекова да пролазе кроз липидне мембране зависи од њихове липосолубилности.
- Јони нису липосолубилни и не могу да пролазе кроз мембране.
- Већина лекова спада у слабе киселине или слабе базе:
  - уколико су мање јонизовани, тј. дисосовани онда су више липофилни.

Утицај pH вредности средине на јонизацију молекула лекова

- pH вредност средине је један од важних фактора који утиче на апсорпцију лекова мењајући њихову јонизованост односно липофилност.
- Кисела средина (ниска pH вредност):
  - лекови који су слабе киселине су нејонизовани (тј. липофилни) и лако пролазе кроз липидне мембране
  - лекови који су слабе базе су јонизовани и слабо пролазе кроз мембране
- Базна средина (висока pH вредност):
  - лекови слабе киселине су јонизовани
  - лекови слабе базе су нејонизовани
- Мале промене pH вредности доводе до великих промена у јонизацији лекова.

Утицај pH вредности средине на јонизацију молекула лекова

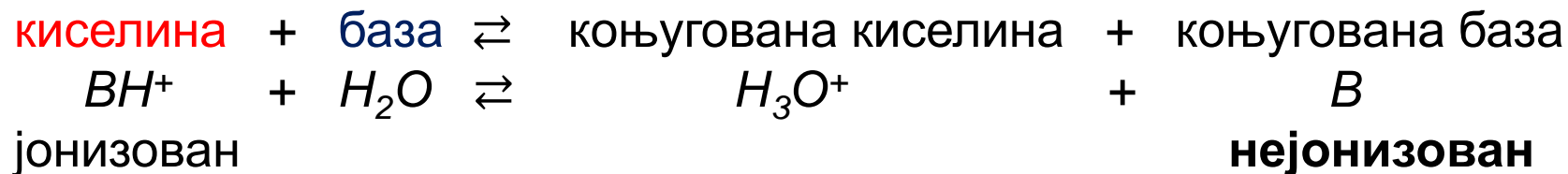
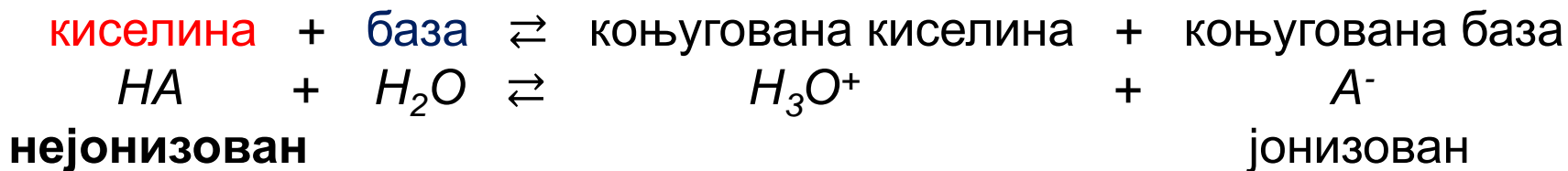
- Након *per os* примене молекула лека прво доспева у желудац (кисела средина: pH 1-6, у зависности од присуства хране).
  - HA киселине (нејонизовани облик лека слабе киселине) са pK_a 4-5 су нејонизоване и апсорбују се делимично кроз слузницу желуца
    - Апсорпција лекова са киселим карактером из танког црева је боља него из желуца јер микровили слузокоже танког црева имају много већу површину за апсорпцију у односу на површину слузокоже желуца.
  - BH^+ киселине (јонизовани облик лека слабе базе), као нпр. амини (pK_a 9-10) су протоновани у киселој средини желуца и не могу да се апсорбују док не стигну до танког црева (благо базна средина: pH 8).

pH вредности телесних течности
гастроинтестиналног тракта

Усна дупља	6,2 - 7,2
Желудац	1,7
Дванаестопалачно црево – дуоденум	4,8 - 8,2
Танко црево- јејунум	6,9 - 7,5
Танко црево- илеум	7,6 - 8,0
Дебело црево - колон	7,0 - 7,5

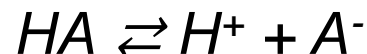
Утицај кисело-базних особина на степен јонизације молекула лекова

- Познавање pK_a лека омогућава подешавање pH вредности током формулације ради обезбеђивања:
  - максималне растворљивости у води (јонизовани облик лека) или
  - максималне растворљивости у неполарној средини (нејонизовани облик)
- Због тога је веома важно познавање кисело-базних особина лекова:

Утицај кисело-базних особина на степен јонизације молекула лекова

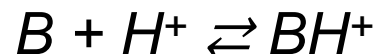
- Равнотежа између јонизованог и нејонизованог облика слабих киселина и база у воденим растворима:
  - За **лекове слабе киселине**, реакција јонизације је:

HA - нејонизовани облик лека слабе киселине

A⁻ - јонизовани облик лека слабе киселине (коњугована база)

- За **лекове слабе базе**, реакција јонизације је:

B - нејонизовани облик лека слабе базе

BH⁺ - јонизовани облик лека слабе базе (коњугована киселина)

Утицај кисело-базних особина на степен јонизације молекула лекова

- Фармацеутски значајне HA киселине:
  - еноли (нпр. барбитурати, хидантоин)
  - карбоксилне киселине (нпр. органске киселине са малом релативном молекулском масом, арилсирћетне киселине, N -арил антранилне киселине, салицилна киселина)
  - амиди и имиди (нпр. сулфонамиди и сахарин)
- Фармацеутски значајне BH^+ киселине:
  - протоновани амини

Степен јонизације молекула лекова

- Степен јонизације (дисоцијације) неке киселине израчунава се преко њене **константе дисоцијације**
  - однос између концентрација јонизованог и нејонизованог облика:

$$K_a = \frac{[H^+] \times [A^-]}{[HA]}$$

- K_a константа дисоцијације киселине
- $[H^+]$, $[A^-]$ моларне концентрације ослобођених водоникових јона и анјона
- $[HA]$ моларна концентрација нејонизованог облика

Константа дисоцијације и pK_a вредност

- Константа дисоцијације (K_a) има константну вредност за дату супстанцу на датој температури.
  - Јачина киселина и база је директно пропорционална вредности константе дисоцијације $\longrightarrow$ што је **већа** вредност **K_a** то је **киселина јача** и обрнуто.
- Константа дисоцијације K_a се може изразити њеним негативним логаритмом као pK_a :

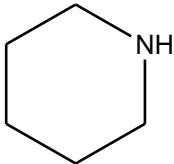
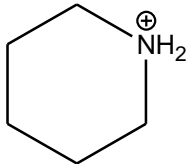
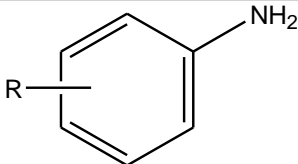
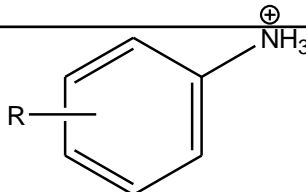
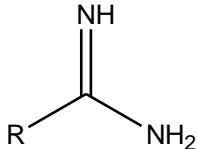
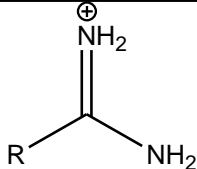
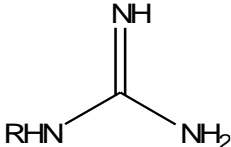
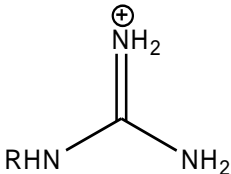
$$pK_a = -\log K_a$$

- Вредност pK_a представља **јачину** киселина и база, али не даје податке о томе да ли је молекул лека киселина или база:
  - нпр. ако одређена киселина има $pK_a=3$ то не значи да су све супстанце са овом pK_a вредношћу киселине (многе слабе базе имају вредности pK_a 2-4)
  - нпр. кокаин је слаба база ($pK_a=9,5$) али то не значи да су све супстанце са pK_a већом од 7 базе (нпр. феноли који су слабе киселине углавном имају pK_a вредност око 10)

Најчешће функционалне групе са киселим карактером које јонизују и њихове pK_a вредности

Киселе функционалне групе		Коњуговане базе	
фенол, pK_a 9-11	$Ar-OH$	фенола <u>т</u>	$Ar-O^-$
сулфонамид, pK_a 9-10	$R-SO_2NH_2$	сулфонамида <u>т</u>	$R-SO_2NH^-$
имид, pK_a 9-10	$R-CO-NH-COR'$	имида <u>т</u>	$R-CO-NCOR'$
тиол, pK_a 10-11	$R-SH$	тиола <u>т</u>	$R-S^-$
тиофенол, pK_a 9-10	$Ar-SH$	тиофенола <u>т</u>	$Ar-S^-$
N-арилсулфонамид, pK_a 6-7	$R-SO_2NH-Ar$	N-арилсулфонамида <u>т</u>	$R-SO_2N-Ar$
карбоксилне киселине: алифатичне, pK_a 5-6 ароматичне, pK_a 4-5	$R-COOH$ $Ar-COOH$	карбоксила <u>т</u>	$R-COO^-$ $Ar-COO^-$
сулфонске киселине, pK_a 0-1	$R-SO_2-OH$	сулфона <u>т</u>	$R-SO_2-O^-$

Најчешће *базне* функционалне групе које јонизују и њихове *pKa* вредности

Базне функционалне групе		Коњуговане киселине	
алкиламини: 1° pK_a 10-11 2° pK_a 9-10		алкила <u>монијум</u>	
ариламин, pK_a 9-11		арила <u>монијум</u>	
имин, pK_a 3-4	$R-CH=NH$	имини <u>јум</u>	$R-CH=NH_2^+$
амидин, pK_a 10-11		амидини <u>јум</u>	
гванидин, pK_a 12-13		гванидини <u>јум</u>	

pKa вредност

- Да би се на основу *pKa* вредности приближно одредили да ли је неки молекул лека јака или слаба киселина, тј. база, користи се опште правило:
  - *pKa* < 2 → јака киселина; коњугована база нема изражене базне особине у води
  - *pKa* 4-6 → слаба киселина; слаба коњугована база
  - *pKa* 8-10 → веома слаба киселина; коњугована база постаје јача
  - *pKa* > 12 → лек заправо нема киселе особине у води; јака коњугована база

pKa вредности појединих лекова

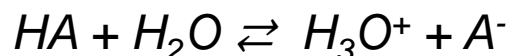
Једињење	<i>pKa</i>
Киселине	
Аспирин	3,5
Парацетамол	9,5
Фенобарбитон	7,4
Базе	
Кокаин	8,6
Диазепам	3,3
Дифенхидрамин	9,0
Амфолити	
Морфин	8,0 (амин) и 9,9 (фенол)
Адреналин	8,7 (амин), 10,2 и 12,0 (фенол)

Henderson-Hasselbach-ова једначина

- Након примене лека (слабе базе или слабе киселине) *in vivo*, лек ће јонизовати у већем или мањем степшenu у зависности од вредности његове pK_a и pH -вредности биокружења у којој се лек налази.
- Једначина на основу које се предвиђа степен јонизације молекула лека (α) у зависност од pH и pK_a изводи се из *Henderson-Hasselbach*-ове једначине.
- Ова једначина користи се за израчунавање pH воденог раствора киселине или базе на основу познате pK_a вредности.

Henderson-Hasselbach-ова једначина

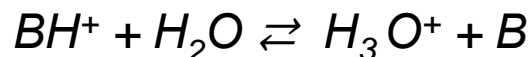
- За слабе киселине које јонизују према једначини:

где је $K_a = \frac{[H_3O^+] \times [A^-]}{[HA]}$, *Henderson-Hasselbach-ова једначина* је:

$$pH = pK_a + \log \frac{[A^-]}{[HA]}$$

- За слабе базе које јонизују према једначини:

где је $K_a = \frac{[H_3O^+] \times [B]}{[BH^+]}$, *Henderson-Hasselbach-ова једначина* је:

$$pH = pK_a + \log \frac{[B]}{[BH^+]}$$

Степен јонизације молекула лекова

- Ако је $\alpha=1$ то значи да је супстанца 100% јонизована, а ако је нпр. 0,7 то значи да је 70% молекула у јонизованом а 30% у нејонизованом облику.
- Степен јонизације киселине:

$$\alpha_a = \frac{K_a}{K_a + [H^+]} = \frac{1}{1 + 10^{pK_a - pH}}$$

- Степен јонизације базе:

$$\alpha_b = \frac{[H^+]}{[H^+] + K_a} = \frac{1}{1 + 10^{pH - pK_a}}$$

Проценат јонизације

- Понекад је корисно одредити и **проценат јонизованог облика молекула лека**. У зависности од тога да ли лек има киселе или базне особине користимо следеће једначине:
- За лекове са киселим особинама:

$$\% \text{ јонизације} = \frac{100}{1 + 10^{pK_a - pH}}$$

- За лекове са базним особинама:

$$\% \text{ јонизације} = \frac{100}{1 + 10^{pH - pK_a}}$$

Степен јонизације молекула лека на основу pH вредности

- Степен јонизације слабе киселине повећава се са порастом pH вредности раствора, а степен јонизације слабе базе опада са повећањем pH раствора.
- Јонизовани облик омогућава леку добру растворљивост у води и добру везивну интеракцију са његовим протеинским ефектором.
- Уколико је pH вредност средине једнака pK_a вредности лека, степен јонизације ће бити 0,5 и за киселине и за базе, а то значи да ће 50% молекула лека бити у јонизованом а 50% у нејонизованом облику.

Степен јонизације молекула лека на основу pH вредности

- Познато је да су лекови са pK_a 6-8 приближно 50% јонизовани при pH крви (7,4).
- Међутим, ако је pH раствора већа за једну јединицу од вредности pK_a киселине (или мања за једну јединицу од pK_a коњуговане киселине неке базе), онда ће проценат јонизоване супстанце расти до 90%.
- Ако се пак pH повећа за две јединице у односу на вредност pK_a киселине (или смањи за две јединице у односу на pK_a коњуговане киселине неке базе), онда ће се проценат јонизоване супстанце повећати на 99% и тако редом.

Степен јонизације молекула лека на основу pH вредности

За слабе киселине	За слабе базе
$pH=pK_a$ око 50% молекула лека је јонизовано	$pH=pK_a$ око 50% молекула лека је јонизовано
$pH=pK_a+1$ око 90% молекула лека је јонизовано	$pH=pK_a-1$ око 90% молекула лека је јонизовано
$pH=pK_a+2$ око 99% молекула лека је јонизовано	$pH=pK_a-2$ око 99% молекула лека је јонизовано
$pH=pK_a+3$ око 99,9% молекула лека је јонизовано	$pH=pK_a-3$ око 99,9% молекула лека је јонизовано
$pH=pK_a+4$ око 99,99% молекула лека је јонизовано	$pH=pK_a-4$ око 99,99% молекула лека је јонизовано

Кинетика молекула лекова у *in vivo* окружењу у зависности од pH вредности средине

- Смањењем pH вредности урина (нпр. применом амонијум хлорида) убрзава се излучивање слабих база а успорава излучивање слабих киселина.
- Повећањем pH вредности урина (нпр. применом натријум-бикарбоната) смањује се излучивање слабих база а повећава излучивање слабих киселина.
- Повећање pH вредности плазме (применом натријум-бикарбоната) доводи до преласка слабо киселих лекова из ЦНС-а у плазму.
- Смањење pH вредности плазме (применом инхибитора карбоанхидразе, ацетазоламида) резултује повећањем концентрације слабо киселих лекова у ЦНС-у и њихове неуротоксичности.

Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова

- Познавањем степена јонизације молекула лека и његове pK_a вредности може се предвидети понашање лека у организму, тј. одредити одакле ће се лек апсорбовати и до којих циљних ткива ће допрети.
- Ако је молекул лека претежно у нејонизованом облику онда ће пролазити кроз липидне мембране, јер је липофилан.
- Ако је молекул лека у јонизованом облику онда ће бити растворљивији у води што је значајно за примену лека и његову дистрибуцију у плазми.

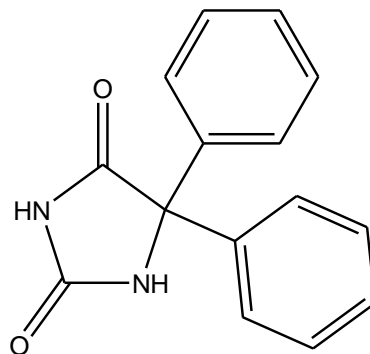
Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова

- Молекул лека који је у анјонском облику може да се везује за протеине плазме, док лек у катјонском облику може да се везује за нуклеинске киселине.
- Могуће је регулисати реапсорпцију или излучивање лека из организма (преко закисељавања и алкализације урина).
- Значај одређивања степена јонизације се огледа и у процесу синтезе и дизајна одређеног лека, с обзиром на чињеницу да већина лекова јонизује на различитим pH вредностима телесних течности.

Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова- пример фенитоина

- Помоћу степена јонизације може се објаснити због чега приликом употребе неких препарата долази до проблема и иритација услед великих промена pH вредности.
- pH вредност инјекције фенитоина (HA киселина; pK_a 8,3) треба да се подеси на 12 помоћу раствора натријум хидроксида како би се омогућила потпуна јонизација и побољшала растворљивост у води.
- У теорији, pH вредност овог инјекционог раствора од 10,3 би омогућила растворљивост фенитоина у води, јер би око 99% лека било у анјонском облику коњуговане базе.

фенитоин

Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова- пример фенитоина

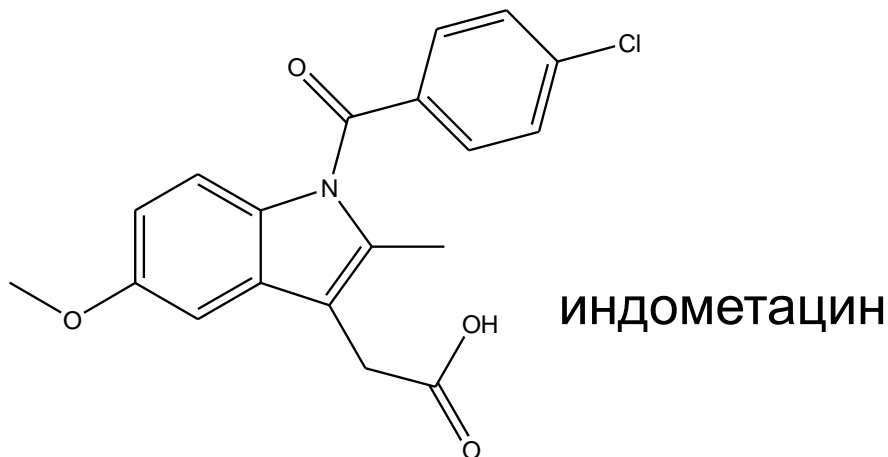
- Међутим, да би се смањила концентрација фенитоина у нерастворљивом киселом облику и одржала висока базност раствора, требало би повећати pH вредност на 12 како би скоро 100% лека било у јонизованом облику.
- Чак и у тим условима неопходно је приликом формулације користити раствараче (40% пропилен гликола, 10% етанола, 50% воде за инјекције) како би се омогућило потпуно растварање фенитоина.

Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова- пример фенитоина

- Након припремања овакве формулације добија се високо базни инјекциони раствор фенитоина који код пацијента доводи до иритације.
- Оваква *i.v.* инјекција не би требало да се примењује истовремено са другим *i.v.* растворима којима је pH подешен на физиолошку вредност од 7,4.
- Разлог за то је чињеница да би снижење нивоа pH вредности довело до таложења нејонизованог фенитоина у раствору, што би био узрок иритација на месту примене.

Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова- пример индометацина

- Подешавање pH вредности раствора лековите супстанце са циљем повећања растворљивости молекула лека у води некада може довести до нарушавања хемијске стабилности.
- Пример је индометацин (HA киселина; pK_a 4,5) који је нестабилан у базној средини. Због тога је пожељно формулисати течни дозни облик за *per os* примену у облику суспензије која има pH вредност 4-5.

индометацин

Значај степена јонизације и pK_a вредности лекова- пример индометацина

- С обзиром на то да је ова pH вредност приближна вредности pK_a индометацина, само ће 50% молекула бити у јонизованом облику који је растворљив у води.
- Када је индометацин неопходно применити *i.v.* путем онда се користи формулација у облику лиофилизираног прашка Na -ове соли, која се реконституише непосредно пре примене.
- Једино се на тај начин може обезбедити хемијска стабилност индометацина.